

PEYZAJ VA PORTRETNING MAKON VA ZAMONDAGI IFODASI

Pardayev To'lg'in Xasan o'g'li

Alfraganus Universiteti

Filologiya fakulteti Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi

Email:tolqinpardayev580@gmail.com

ORCID: 0009-0001-7445-6831

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23310462>

Annotatsiya: Yozuvchi tomonidan idrok qilinayotgan har qanday voqelikda inson obrazi o'z tajassumini topadi. Chunki xarakterni shakllantirishda kompozitsion vositalar bo'ladiki, busiz badiiy xronotopning o'ziga xos shakllarini ifodalash mumkin emas. Shu ma'noda, yuqoridagi bob va fasllarda badiiy xronotopning shakllarini, ruhiy tahlil bilan bog'liq me'yoriy konseptlarini tahlil qilarkanmiz, ular syujetga xos unsurlar ekanligi oydinlashadi. Mazkur faslda kompozitsiya bilan bog'liq tushuncha hamda moduslarga to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar: makon va zamon, makon va zamon, xronotop, portret.

Аннотация: В любой реальности, воспринимаемой писателем, человеческий образ находит свое воплощение. Потому что в формировании характера присутствуют композиционные средства, без которых невозможно выразить специфические формы художественного хронотопа. В этом смысле, когда мы анализируем формы художественного хронотопа в вышеупомянутых главах и разделах, нормативные понятия, связанные с психологическим анализом, становятся ясными, что они являются элементами, специфичными для сюжета. В этом разделе мы затронем понятия и способы, связанные с композицией.

Ключевые слова: пространство и время, хронотоп, портрет.

Abstract: The image of the human being finds its embodiment in any reality perceived by the writer. This is because the shaping of character relies on

compositional devices, without which it is impossible to express the distinctive forms of the artistic chronotope. In this sense, as we analyze the forms of the artistic chronotope and the normative concepts associated with psychological analysis in the preceding chapters and sections, it becomes evident that these are elements intrinsic to the plot. In this section, we will examine concepts and modes related to composition.

Keywords: *space and time, space and time, chronotope, portrait.*

Dunyoning tuzilishi, olamning yaralishi, marom bilan urib turgan yuragimizning bir xil tempdagi harakatida, umuman borliqdagi narsa-hodisalarning batartibligida qandaydir o'zgarmas me'yor bor. Bu me'yorda inson hamisha o'zining burchli va mas'uliyatli ekanligini doim his etib yashaydi. Tushkunlikni yengish uchun shodlikka yukinadi, baxtsizlikni bartaraf qilish uchun oldinga intiladi, boylik va shon-shuhrat uchun ba'zi razilliklarni ham qilishga o'zini tayyor sanaydi, mana shu xususiyatlar insonning ruhiy-ma'naviy iqlimini belgilab beradi. Demak, badiiy xronotopda makon va zamon – kompozitsion unsurlar tig'izligini ham joriylanishiga sabab bo'ladi. Ko'pchilik adabiyot muhoblari kompozitsiya va syujetni bir xil tushuncha deb ta'riflashadi. Bu atamalar alohida bir-birini to'ldiruvchi olamki, ularning mantiqan bir-biriga bog'liqligi dinamik prinsiplarni tayin etadi. Syujetsiz kompozitsiya, kompozitsiyasiz syujet yo'q degan muayyan xulosalarga kelish mumkin.

Avvalo, peyzaj, portret, pafos yoki badiiy kiritma voqealardan oldin kompozitsiya nima? degan savolga to'g'ri javob berish lozim deb o'ylaymiz. Chunki kompozitsiyasiz hech qanday san'at o'zining umrboqiyiligini saqlab qolmaydi. Yil, oy, kun, fasllar, soatlar izchilligida aniq kompozitsion tartibot mavjud. Ular bir-biriga o'rin bo'shatib berar ekan, insoniyat ana shu o'sish-o'zgarishlar orasida tafakkuri yuksalib, oq bilan qorani, yaxshi bilan yomonni, do'st bilan dushmani, asl bilan noaslni farqlashning hadisini olgan bo'ladi. Mana shu tartibotlarning barchasida kompozitsion tashkillantirish mavjud. Bularning doimiy bir-birlari bilan

aloqasi, hayot haqiqatini anglash, anglatish metamorfozasi inson taqdirini teran tushunib yetishga chorlaydi. Hayotning har bir sinovlari qarshisida ulg'ayib, voyaga yetayotgan qahramon tabiatidagi o'sish-o'zgarishlar ham sistembutunlikni qamraydi. Uning muayyan tartiblar doirasida umr kechirishi o'z taqdiringni o'zgratir degan konsepsiyani yuzaga chiqaradi. Bular kompozitsiyaning o'ziga xos shakl-u shamoyili, badiiy asardagi muhim prinsipi, o'rnini anglashga imkon beradi.

Adabiyotshunoslik lug'atida badiiy asar kompozitsiyasiga quyidagicha ta'rif beriladi: "Kompozitsiya (lot. composition – tuzish, biriktirish) – badiiy asar qismlarini yaxlit badiiy niyat (muayyan konsepsiyani shakllantirish va ifodalash, ko'zlangan g'oyaviy-estetik ta'sir) ijrosi uchun eng optimal holda joylashtirish, badiiy sistema (asar)dagi unsurlarni o'zaro aloqa va munosabatlari ravshan anglashiladigan tarzda butunlikka biriktirish. Ya'ni kompozitsiya badiiy shaklning unsuri emas, u, avvalo, shakl komponentlarini, badiiy mazmunni shakllantirish va ifodalash uchun eng qulay tarzda uyushtirishga qaratilgan amal, shuni amalga oshirish prinsiplaridir. Ayni amal tufayli asar unsurlari shunday uyushtiriladiki, natijada unda bironta ham ortiqcha unsur bo'lmaydi, har bir unsur bir butun tarkibida o'z funksiyasiga ega bo'ladi va muayyan g'oyaviy-badiiy yuk tashiydi. Kompozitsiya atamasi badiiy asarning barcha sathlariga taalluqli..."³⁴. Haqiqatan ham, hayotning o'ziga xos tuzilishi, yaratilishi, odamlarning ong va tuyg'ularida kechadigan o'ziga xos tushunchalar, natijada so'zga, matnga ko'chib o'tar ekan, ularning barchasi muayyan darajada kompozitsiyaga evriladi. Ayni shu kompozitsion unsurlar modusida qayta idrok etiladi. Voqelikning izchilligini, ruhiy-falsafiy qamrov tig'izligini, xarakterlararo munosabatlarni, syujetning kulminatsion nuqtalarini, voqealar rivoji-yu, umuminsoniy muammolarni hal qiladigan darajadagi xatti-harakatlar vobastaligi kompozitsiya hodisasi bilan bevosita bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ayni damda, ularning tashkillantirish komponentlari ham izchillikni talab qiladi.

³⁴ Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Akademnashr, 2013. – В. 141.

Ingliz adibi Jon Steynbekning “Sichqonlar va odamlar” asarida badiiy kompozitsiyaga xos unsurlarning dinamik sathi portret va peyzajda alohida mavqeni qamraydi. Chunki voqelik qishloqdagi makonda ro'y beradi. Jorj Milton bilan Lenni Smollning taqdiri ana shu qishloq odamlari orasida, olomonlar bilan birgalikda juda qaltis va murakkab vaziyatlarda kechadi. Jorjning dala ishlaridagi mehnatsevarligi, Lennining turli xil jonivorlarga qiziqishlari, u yerda mardikorlik qilib, qorin g'amida kun kechirayotgan shafqatsiz olomonning ruhiy evrilishlarini alohida bir bo'g'in ekanligini ko'ramiz. Mana shu talqin har bir personaj ruhiyatida katta mavqeni tashkil qiladi. Jorj juda zukko va o'z ishiga pishiq yigit. Diqqat bilan e'tibor berilsa – yo'l xronotopida qahramonlar qaysi makon yoki zamonda harakat qilmasin, o'zlarining manfaatlari borasida aqlli va epchilligi bilan namoyon bo'ladi. Ochilk va yo'qsillik instinkti odamni shu qadar tarbiya qiladiki, natijada, odamlarning o'zlari bir-birining xarakterlarini to'ldirib boradi. U otboqar, quyonboqar, qulupnay ekuvchi, traktorchi, sigir sog'uvchi, qorovul, quloq yoki har xil gap-so'zlarni bir-birlariga tashuvchi obraz bo'ladimi, barchasining o'z tabiati, nuqsonli hayoti mavjud. Mana shu kompozitsion tuzilishda har bir xarakter, obrazli qilib aytganda, “sahnaga chiqib, o'zlarining rollarini ijro qilishadi”. Demak, Jon Stynbekning ushbu qissasida tabiat – va inson tushunchasining umumiy modusi jamiyat ekanligi, bir butun jamiyatning faol a'zolari sifatida ko'z o'ngimizda gavdalanadi.

Qissada badiiy portret talqini. XX asr o'zbek romanchiligi asoschisi Abdulla Qodiriy “O'tkan kunlar” romanida badiiy portretga ustalik bilan yondashadi. U Otabek portretini tasvirlar ekan, hayot haqiqati hamda badiiy to'qimaning farqini o'quvchi teran mushohada qilsa ham, bir-biridan farqini ajrata olmaydi. Yozuvchi har bir qahramonining o'ziga xos xarakterini badiiy portret orqali ochib berishga harakat qiladi. Bu haqida so'z borganda adabiyotshunos olim Izzat Sultonning ushbu mulohazalari tahsinga sazovordir: “Portret ma'lum darajada kishining ichki dunyosini in'ikos ettiradi va shu sababli bizni syujetda voqealarni tez va to'g'ri tushunishga tayyorlaydi. Bundan tashqari, portret muallifning tasvir etilayotgan

kishiga munosabatini ham tayin etadi, ya'ni shu shaxsning syujetda o'ynaydigan roli haqida bizga oldindan darak beradi: Otabekning asar ekspozitsiyasida gavdalangan tashqi qiyofasidan biz uning bosh ijobiy qahramon ekanini tushuna boshlaymiz. Aksincha, Homid yoki uning hamtovoqlarining tashqi qiyofasi bizda ularga avvaldanoq salbiy munosabat tug'dira boshlaydi. A.Qodiriy, ayniqsa, Kumush portretini yaratishga alohida e'tibor beradi. Demak, portret ham badiiy asarda ma'lum g'oyaviy-estetik vazifani bajaradi"³⁵. Haqiqatan ham, o'z-o'zidan ayonki, Otabek xarakteri, uning ruhiy-ijtimoiy, hissiy-shuuriy kayfiyati badiiy portret negizida yuzaga chiqmoqda. Ana shu mezon talqini Otabek va Kumush orasidagi o'ziga xos muhabbat sarguzashtlarining juda go'zal manzarasini hosil qilganligida qabarib ko'rinadi. Jon Steynbek "Sichqonlar va odamlar" qissasida Kurks ismli otboqarning portretini quyidagi tarzda tasvirlaydi:

"Qora tanli otboqar Kurks molxona devoriga yonma-yon kichik bir kulbada yashardi. Kulbaning bir tomonida to'rt ko'zli deraza, boshqa tomonida molxonaga ochiladigan tor eshik bor. Kurksning to'shagi quruq o't bilan to'ldirilgan uzun sandiqdan iborat. Uning ustiga adyollarini yozib qo'ygan. Deraza yonida singan jabduqlar, ta'mirtalab buyumlar tartibsiz tashlab qo'yilgan, devordagi kichkina taxta ilgichga egar anjomlari, etikdo'z ignalari, pichoqlari, kichkina perchin ilingan. Boshqa ilmoqlarda ham jabduq bo'laklari, bog'ichlari titilib ketgan bo'yintiriq, siniq va charm astarli yirtiq jilov osilib turardi. Kurks karovoti tepasida bir quticha osilgan bo'lib, ichida o'ziga va hayvonlariga kerak bo'ladigan dorilar solib qo'yilgan. Jabduqlarni tozalash uchun sovun va cho'tka dastasi teshigidan chiqib turadigan idish bor. Yana ko'plab narsalarni yig'ishtirish zarurati yo'q edi. Uning vazifasi fermaning boshqa ishchilariga qaraganda davomiy bo'lib, shuning uchun hatto o'zi ham ko'tarib yura olmaydigan juda ko'p narsalarni to'plagan edi.

Uning bir necha juft oyoq kiyimi, bir juft rezina etigi, katta zang soati va bitta miltig'i bor edi. Shuningdek, kitoblari ham bor edi: jildi titilib ketgan, 1905-yildagi

³⁵ Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Т.: Фан. 1980. – Б. 181.

Kaliforniya Fuqarolik kodeksining eski nusxasi, besh-o'nta chang bosgan kitob karovot ustidagi maxsus tokchaga tizilgan edi. Yana mixga osilgan ko'zoynak tebranib turardi"³⁶.

Mazkur keltirilgan asar parchasida Kurks ismli otboqar badiiy syujet va xronotopda juda katta vazifani bajaradi. Uning butun fermadagi otlar, mollar va boshqa hayvonlarga bosh mas'ul qilib biriktirilganligini yuqoridagi portretning o'zi isbotlab turibdi. Uning kechalari uyg'usiz o'tirishlari, Jorj Milton bilan tongotar suhbatlari, birga maslahatli ishlarida qahramonning xarakteri yorqin badiiy bo'yoqlarda ochiqлана boradi. Mana shu konsepsiya hayotning har bir murakkab kolliziyalariga aniqlik kiritishga safarbar etiladi. Kurks – olijanobligi bilan boshqa qahramonlardan tamomila ajralib turadi. U o'zini shu qadar ishga bag'ishlaganki, Jorj bunga hayron qolmay iloji yo'q edi. Chunki Kurksning ferma taqdiri hayotida o'z o'rnini bo'lib, fohisha va boshqa ayollarning zarar berib ketishining oldini olib yurardi. Bu sezgilar qahramonga zavq va shavq bag'ishlardir. Demak, bu portretning o'ziyoq asar strukturasida yozuvchining qayta ishlovi, badiiy syujetning umuminsoniy takomiliga aylanish modusini belgilab berardi. Kurks – Jorj bilan tezda til topishib, fermadagi tungi navbatchiliklarni birga o'tkazar, ular maishiy hayot nashidalarini birga olib borar, ora-sira o'zaro tortishuvlar sog'lom mantiqqa zid kelmasa-da, qandaydir ichki ishonch bilan muomala qilish yo'llarini o'ylab topardilar. Bu ikki xarakter qissa syujeti va kompozitsiyasida voqealarning xronologik joriylanishida alohida mavqe kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D. va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug'ati. –T.: Akademnashr, 2013. – B. 141.
2. Izzat Sulton. Adabiyot nazaryasi. – T.: Фан. 1980. – B. 181.
3. Jon Steynbek. Sichqonlar va odamlar. – T.: Muharrir, 2023. – B. 68-69.

³⁶ Жон Стейнбек. Сичқонлар ва одамлар. – Т.: Muharrir, 2023. – Б. 68-69.